

DEVLETİ SİVİL TOPLUMCULARDAN KURTARARAK GERİ GETİRMEK: Devlet-Kurumsalcı Bir Deneme

A. Argun AKDOĞAN*

Toplumsal gruplardan bağımsız ve hatta onları tahakküm altına alan güçlü bir devlet tahayyülü üzerinden yapılan siyasi analizler Türk akademik yazınında oldukça yaygındır. Devleti küçültmeyi ve güçsüzleştirmeyi hedefleyen neoliberal reformları meşrulaştırmak amacıyla da kullanılan ve sivil toplumu yüceltmesi nedeniyle sivil toplumcu olarak adlandırılabilir bu yaklaşım, devleti merkeze alan farklı bir sosyo-politik analiz yapılmasını engellemektedir. Sivil toplumcu yaklaşıma yerine ileri sürülen sınıf çatışması temelindeki analiz ise devleti sermayenin taleplerini yerine getiren bir araç olarak ele almaktadır. Bu çalışmada, her iki yaklaşımda eleştirilerek devletin toplumsal talepleri şekillendirme ve bu taleplerden özerk hareket etme koşulları incelenmektedir. Bu bağlamda, devlet-kurumsalcı bir analizin Türkiye'deki neoliberal reformlara kurumsal ve pratik anlamda karşı çıkmaya sağlayabileceği katkı tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: devlet-kurumsalcılık, devlet kuramları, sivil toplum, neoliberalizm

Bir grup sosyal bilimcinin, Türkiye'deki siyasi ve ekonomik süreci toplumsal gruplardan bağımsız ve hatta onları tahakküm altına alan güçlü bir devlet tahayyülü üzerinden yaptıkları değerlendirmeler akademik yazında sıklıkla kullanılmaktadır.¹ Metin Heper, Ayşe Buğra, Ziya Öniş, Ahmet İnsel, Çağlar Keyder, İlkey Sunar ve Ersin Kalaycıoğlu gibi yazarlarca takip edilen, devlet-sivil toplum ikiliği yaklaşımının öncüsü ve en önemli temsilcilerinden biri Şerif Mardin'dir.

* Dr., TODAİE. aakdogan@todaie.gov.tr. Bu çalışmayı okuyarak öneri ve eleştirilerde bulunan Filiz Demirci Güler ve Örsan Akbulut'a teşekkür ederim. Makalenin tüm sorumluluğu hiç kuşkusuz yazara aittir.

¹ Eleştirel bir bakış açısıyla yapılan eleştiriler için bkz.: Yalman, G., "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist bir Paradigma mı, Hegemonya Stratejisi mi?: Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa", *Praksis*, Cilt: 5, 2002, s. 7-23; Dinler, D., "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis*, Cilt: 9, 2003, s. 17-54; Boratav, K., "Türkiye'de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi: Çağlar Keyder'in Düşündükleri", *Marksizm ve Gelecek*, Sayı: 3, 1990.; Ozan, E. D., "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Yaklaşımın Anahatları", *Praksis*, Cilt: 3, 2001; Özman, A. ve S. Coşar, "Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme", *Doğu-Batı*, Cilt: 16, 2001, s. 21-97.

Yazarın, “Merkez-Çevre: Türk Politikasına Bir Anahtar” başlıklı makalesi çok sayıda akademik çalışmanın anahtarı olmuştur.²

Bu bakış açısına göre, Osmanlı ve daha sonra Türkiye’deki siyasal yaşam, bürokrat ve askeri elitlerin, toplumsal güçlerle kısmi ve geçici olarak girdikleri koalisyonlarla (patronaj ilişkileriyle) yönetilmiştir.³ Türkiye Cumhuriyeti’nin elitleri, Osmanlı bürokratik geleneğini devam ettirerek toplumdan özerk ve onun üstünde bir güç olarak kendilerini devletin hizmetkarları olarak görmüşlerdir. Bu elitlerce yönetilen devlet, halkın modernleşmesini sağlama işlevini de üstlenmiştir.⁴ Devletin çevre üzerindeki denetiminin azaldığı Demokrat Parti döneminde bile, bu yazarlara göre, devlet elitleri sivil toplumdan gelen taleplere yanıt verme gereği duymadan hareket etmişlerdir. Çevreye görece özerklik tanınan dönemler (örneğin 1960 sonrası) uzun sürmemiş ve devlet, toplumsal gruplar üzerindeki iktidarını daha şiddetli bir biçimde yeniden oluşturmuştur.⁵ 1980 sonrasında bürokratik reformların gerçekleştirilmesinin ve ekonomi üzerindeki devlet denetiminin azaltılmasının, çevrenin merkez karşısında yeniden güçlenmesini sağladığı ileri sürülürken, bu reformların “ironik olarak eski merkezi elit unsurların en güçlüsü olan askerlerin kanatları altında” uygulanması ise şaşırtıcı bir gelişme olarak görülmüştür.⁶

Oysa, Yalman’a göre ironik olan merkezi zayıflatarak, çevreyi güçlendiren reformların devlet tarafından yapılması değil, sivil toplumsal yaklaşımın devlet merkezli söyleminin muhalif ama hegemonik olan yapısıdır.⁷

Söylemin muhalif olması ya da öyle bir iddia ile ortaya çıkması,

² Mardin, Ş. “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, (Ed. Engin Akarlı ve Gabriel Ben Dor, *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems*, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 1975.

³ Kalaycıoğlu, E., “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonializm ve İstikrar”, (Ed. Kalaycıoğlu, E. and A. Y. Sarıbay), *Türkiye’de Siyasal Hayatın Gelişimi*, Beta, İstanbul, 1988, s. 472.

⁴ Özbudun, E., “State Elites and Democratic Political Culture in Turkey” (Ed. Diamond, L), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynne Rienner: Boulder, CO, 1994, s.194.

⁵ Heper, M., “The State and Interest Groups With Special Reference To Turkey”, (Ed. Heper, M.), *Strong State and Economic Interests Groups: The post-1980 Turkish Experience*, Walter de Gruyter, Berlin ve New York, 1991, s. 16.

⁶ Tachau, F., “Political Leadership in Turkey: Continuity and Change”, (Ed. Heper, M. ve A. Evin), *State, Democracy and Military: Turkey in the 1980’s*, Walter de Gruyter: Berlin ve New York, 1988, s. 116.

⁷ Yalman, *a.g.m.*, s. 7.

Osmanlı'dan bu yana değişmediği varsayılan, toplumdan kopuk, toplumun taleplerine duyarsız ve ona hükmeden, gücü kendinden menkul bir devlet imgesine karşı tavır almasından; hegemonik olması ise, gerek bu imgeyi gerçekliğin kendisi gibi göstermedeki başarısından, gerekse de piyasa ve sivil toplumu bireysel özgürlüklerin gerçekleştirildiği, devletten bağımsız olarak var olan alanlar sunduğu ölçüde, kamuoyunun oluşumunu belirleyen bir nitelik kazanmasından kaynaklanmaktadır.

Bu muhalif ama hegemonik söylem, Yalman'ın da belirttiği gibi, toplumsal sınıfların tarihsel gelişme sürecine olan katkılarını göz ardı ederek devleti, geçmişteki ve günümüzdeki ekonomik ve toplumsal bunalımların tek sorumlusu olarak görmektedir. Bu söylemin tartışmasız doğru olarak kabul edilen temel önermeleri "Türkiye'nin sorunlarının tartışılmasını olanaksızlaştırmakta; diğer bir deyişle, söylemin doğruları, hem toplumsal gerçekliklerin bir ifadesi, hem de gerçekliğin olması gereken biçimlerinin bir ifadesi haline gelmektedir."⁸ Yalman'ın eleştirilerini tarihsel bir perspektifte daha da genişleten Demet Dinler, bu yaklaşımın alternatif düşünme biçimlerinin önünü tıkadığını belirtmektedir.⁹ Her iki yazar da, Osmanlı ve Türk siyasi hayatının önemli dönüm noktalarını ele alarak devletle toplumsal sınıflar arasında olan ilişkilerin niteliğinin Batı'daki örneklerden çok farklı olmadığını ve Türkiye üzerine yapılan siyasi analizlerde devletin değil, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin ön plana alınmasının gerekliliğini vurgulamaktadırlar.

Bu çalışmada, devletin, devlet-sivil toplum ayrımına dayanan "ikilikçi" (sivil toplumcu) yaklaşım dışında da anlamlı ve açıklayıcı gücü yüksek bir analiz birimi olarak kullanabileceği ileri sürülmektedir. Bu tezi geliştirmek için devleti bir analiz birimi olarak ele alan devlet-kurumsalcı yaklaşımın önemli temsilcilerinden Theda Skocpol'un çoğulcu ve Marksist yaklaşımlara getirdiği belli başlı eleştiriler çerçevesinde devlet-kurumsalcılığın hem Türkiye'de bir grup yazarın benimsediği devlet-sivil toplumu ayırımı (ikilikçilik) yaklaşımından, hem de neoliberalizmin önemli bir düşünsel kaynağı olan yeni kurumsalcılık (neo-institutionalism) yaklaşımından farkları ortaya konacaktır. Devlet-kurumsalcı bir analizin sağlayacağı açılım ve sınırlılıklar çerçevesinde, devlet-kurumsalcılığın özellikle Türkiye'deki neoliberal reformlara

⁸ Ak., s. 8.

⁹ Dinler, *a.g.k.*, s. 17.

kuramsal ve pratik anlamda karşı çıkmaya sağlayabileceği katkı tartışılarak, devleti analiz birimi olmaktan çıkartıp yerine yalnızca sınıf çatışmasını ikame etmenin, İngilizlerin deyişiyle “küvetin suyuyla beraber bebeği de atmaya” benzediği ileri sürülecektir.

Marksist yaklaşımda örgütsel gerçekçilik (organizational realism), Weberci yaklaşımda ise yeni-devletçilik ya da devlet kurumsalcı (neostatism ya da state-institutionalism) olarak adlandırılan tartışmalar, uluslararası yazında özellikle 1970’li yıllarda geniş yer bulduktan sonra etkisini yitirmiştir. Sosyal bilimlerdeki Marksist ve Weberci kuramları eleştirerek yeni bir paradigmatik konumlanış arayan bu yaklaşım, devleti, “yaptırıma dayalı denetim ve siyasal otoriteyi belli bir bölgede yaşayan insanlar üzerinde uygulayan örgüt” olarak kavramsallaştırarak Amerikan siyaset bilimini hâkimiyet altına alan çoğulcu geleneğe karşı çıkar.¹⁰ Örgütsel gerçekçiler, devleti, toplumda güçlü kesimlerin istemlerine göre karar veren bir örgüt olarak değil; sosyal sınıf ve gruplarla ilişkisinde özerk bir örgütsel aktör olarak görürler. Örgütsel gerçekçiliğin en önemli isimlerinden biri olan Theda Skocpol bu yaklaşımı benimseyen sosyal bilimcilerin yaptıkları çeşitli çalışmalarda ortaya konan bulgular temelinde,¹¹ çoğulcu ve Marksist kuramları tarihsel bir perspektifle eleştirmekte ve yeni bir paradigmatik yönelimin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Skocpol, Amerika Birleşik Devletleri’nde Demokrat Parti’nin iktidara gelerek Keynesçi politikalar uyguladığı New Deal dönemini ele alarak çoğulcu ve Marksist kuramları eleştirir.

ÇOĞULCU KURAMIN ELEŞTİRİSİ

Devlet-kurumsalcılar, çoğulcu-işlevselci kuramların toplum indirgemeci yaklaşımını eleştirerek bu kuramların çağdaş siyaset biliminin silinmekte olan paradigmaları olduğunu iddia eder. Devlet kurumlarına ve politikaya özerklik tanımayan çoğulcu yaklaşımların açıklayıcı güçleri azdır. Çoğulcular, devlet kavramını her zaman için oldukça geniş anlamlı ve belirsiz bulmuşlardır. Çoğulculara göre demokratikleşme, normatif bir kavram olan devletin anlamını ve değerini yitirmesine yol

¹⁰ Krasner, S. D. “State Power and the Structure of International Trade”, *World Politics*, Cilt 28, 1976, s. 317-347.

¹¹ İsveç ve İngiltere’de refah politikalarının oluşturulması ve uygulanması; Latin Amerika’da korporatist rejimlerin kurulması; Türkiye, Japonya, Peru ve Mısır’da asker ve bürokratların hâkim toprak sınıfının politik ve ekonomik güçlerinin devre dışı bırakması; Amerika’da devletin uluslararası şirketlerin çıkarlarına aykırı dış politika sürdürmesiyle ilgili çalışmalar sayılabilir.

açacaktır. Devleti oluşturan parçaların tam anlamıyla tanımlanamayacağına iddia eden çoğulcular, devlet kavramı yerine hükümet ya da siyasal sistem kavramlarını yerleştirmişlerdir. Bu kavramsallaştırmanın nedeni Almond'a göre, 19. ve 20. yüzyılda yeni siyasi kurumların (partiler, baskı grupları, medya) ortaya çıkmasıyla ilgilidir.¹² Çoğulculara göre siyasal sistem, devletle beraber sosyal grup ve kurumları da (aile, kilise, okul) kapsamaktadır.

Devlet-kurumsalcılar, liberal-çoğulcu yaklaşımı bireyci olarak görür. Bireylerin kendi çıkarlarından başka "ortak bir iyi" yoktur. Liberal çoğulculuk, devleti bağımlı bir değişken olarak ele aldığı için devlet eylemlerinin, çıkar gruplarının ve toplumsal sınıfların kendi aralarındaki mücadelenin sonucunda oluştuğunu varsayar. Bu kuramsal çerçeve içerisinde yapılan araştırmalar, hükümeti toplumsal girdiler temelinde çıktılar dağıtan bir mekanizma olarak ele alır. Liberal-çoğulcu yaklaşımda, hükümet bir hesap makinesi gibi toplumsal aktörlerin tercihlerini ve siyasal güçlerini toplayarak ortalamalarını alır. Hükümet, toplumsal aktörlerin kendi tercihlerinin başarısını sağlamak için mücadele ettikleri bir alandır. Kamu görevlilerinin tek işlevi oyunun doğru oynanıp oynanmadığını gözlemektir. Böyle bir durumda kendi özerk tercihleri olan ve ulus-devlet içerisinde farklı sosyal grupların tutum, düşünce ve davranışlarını yönlendirerek halkı yöneten bir devletten söz etmek mümkün değildir.¹³

Çoğulcular ekonomik ve politik örgütlerin grup oluşturmasını ve gruplar arası çatışma dinamiklerini incelemektedirler. Oysa, devlet-kurumsalcı yaklaşıma göre, yalnızca çıkar gruplarının temel alındığı açıklamalar kamusal aktörleri ve kurumları göz ardı etmektedir.¹⁴

MARKSİST KURAMLARIN ELEŞTİRİSİ

Ekonomik indirgemeciliği ortadan kaldıran devlet kurumsalcıları post-marksist olarak tanımlayan Skocpol, Ralph Miliband'ın araçsalcılık, Nicos Poulantzas'ın işlevselcilik ve Fred Block'un sınıf çatışması

¹² Almond, G., "A Developmental Approach to Political Systems", *World Politics*, Cilt: 16, 183-214.

¹³ Almond, G. ve G. Bingham Powell, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Little, Brown, Boston, 1966.

¹⁴ Skocpol, T., "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", (Ed. Evans, P., Rueschemeyer D., Skocpol, T., *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 5.

yaklaşımlarını eleştirisi temelinde devlet-kurumsalcılık yaklaşımının geliştirir.

Miliband “Kapitalist Toplumda Devlet” adlı çalışmasında,¹⁵ çoğulculuğun, kapitalist sınıfın siyasal olarak ağırlıklı etkisini göz ardı ettiğini vurgular. Çoğulculuk, toplumdaki en önemli örgütlü çıkar grupları olan işçiler ve işverenlerin birbirleriyle aşağı yukarı eşit koşullarda rekabet ettiklerini ve her ikisinin de bu rekabette birbirlerine üstünlük sağlayamadıklarını ileri sürmektedir. Buna karşın, özellikle önde gelen ekonomik örgütleri denetim altında tutan sermayedarlar, hem devletin içindeki, hem de dışındaki ayrıcalıklı statülerinden dolayı sürekli ve kesin politik avantajlara sahiptirler. Devlet görevlilerinin ya kapitalist geçmişleri ya da kapitalistlerle yakın kişisel ve iş ilişkileri vardır. Bu görevliler, kapitalist ekonominin vazgeçilmezliğini ve meşruiyetini sorgulamazlar. Sermayedarlar özellikle kriz durumlarında devletin sınıfsal durumu korumak için müdahalesini beklerler.

Miliband’ın çizdiği kuramsal çerçeve korporatif liberalizmle örtüşür. Sermayedarlar özellikle birikim krizi ve aşağıdan politik hareketlerin sistemi tehdit ettiği durumlarda devlet müdahalesi bekledikleri için daha fazla sınıf birliği içerisinde hareket ederler. Korporatist liberalizm taraftarlarına göre, New Deal büyük şirketlerin hâkimiyeti altından olan Amerikan ekonomisinin istikrarlı hale getirilmesi ve ekonominin yeniden canlandırılması için akıllıca düşünülmüş bir dizi kapitalist stratejidir. Oysa, New Deal döneminde hükümetle iş çevreleri arasındaki yakınlık ekonomik büyümeyi sağlayamamıştır. O dönemdeki farklı sermaye gruplarını inceleyen Skocpol, bu grupların bir arada hareket etmelerinin koşulları olmadığını belirterek sermayedarların her zaman için birlikte hareket edemediklerini vurgular.¹⁶

Poulantzas’ın işlevselci yaklaşımına göre, sermaye kesiminin, ne devlet aygıtına doğrudan girmesi, ne de devlet üzerinde baskı kurması gerekir. Bu tür etkin müdahaleler olmadan da sermayedarlar devletin faaliyetlerinden yararlanacaklardır. Devlet tanım itibarıyla toplumsal oluşumu bir arada tutma ve sistemin üretim koşullarını yeniden üretme işlevine sahiptir. Kapitalizmdeki devlet müdahaleleri, düzenin ve kapitalist ekonominin koşullarının korunmasını ve geliştirilmesini amaç-

¹⁵ Miliband, R., *The State in Capitalist Society*, Basic Books, New York, 1969.

¹⁶ Skocpol, T., “Political Response to Capitalist Crisis: Neo-Marxist Theories of the State and the Case of the New Deal”, *Politics&Society*, Cilt: 10, 1980, s. 164

lar. Poulantzas'a göre, devletin, işçi sınıfı ve sermayedarlar için farklı işlevleri vardır. İşçilerin birliği kapitalizme bir tehdit oluşturduğu için devletin işlevlerinden bir tanesi de işçileri dağıtmak ve birbirinden ayırmaktır. Devlet bu nedenle işçileri ekonomik ilişkilerinde rekabetçi hale getirmeye çalışır. İşçilerin kendilerini sınıfsız bir devletin bireyle-ri olarak algılamalarını sağlayacak politikalar oluşturur. Aynı zaman- da, politik sistem, işçilerin oy kullanmasına, çıkar grupları ve partiler oluşturmasına izin vererek onların devrimci olmayan yöntemlerle kısıtlı ödünler almalarını sağlar. Devlet, sermayedarlara ise ters yönde çalışır. Miliband'ın araçsalcılık ve korporatif liberalizm iddialarının aksine "görece özerk" devlet, kapitalistler tarafından doğrudan dene- tim altında tutulamaz. Devlet kapitalist sınıfın birliğini kendi organize eder, çünkü tek tek sermayedarların kısmi, bireysel isteklerinin üzeri- ne çıkma ve kapitalist sınıf içerisindeki ayrımlardan kurtulma olanağı vardır.¹⁷

Skocpol'e göre, Poulantzas durağan bir kapitalist sistem betimleye- rek, devleti kapitalist sistemin sürdürülmesinde baş aktör olarak gör- mektedir. Oysa New Deal'daki başarısızlık Poulantzas'ın yaklaşımının geçerli olmadığını göstermektedir. Devlet müdahalesinin sermayedar- lar açısından neden başarısızlıkla sonuçlandığını işlevselci yaklaşım açıklayamamaktadır. Poulantzas için kapitalist sınıf adına ekonomik müdahalelerde bulunacak merkezi ve bürokratik bir yönetsel aygıt her zaman için vardır. Ancak, New Deal'ı, farklı kuramların açıklayıcılı- ğını ölçmek için kullanan Skocpol'e göre, 1930'larda ABD'de böyle güçlü bir yönetim kapasitesinden söz etmek mümkün değildir. New Deal'ın başarısızlığı, Poulantzas'ın yaklaşımıyla ancak hükümetin özerk ekonomik müdahalede bulunacak kapasitesinin olmaması ile açıklanabilir. Skocpol, New Deal'ın işadamlarının devlet politikalarına müdahalesi nedeniyle başarısız olduğunu ileri sürer. Belli bir hükü- metin kapasitesi, o hükümetin yönettiği ülkedeki tarihsel gelişmelere bağlıdır. Poulantzas'ın işlevselci yaklaşımı, kapitalist devleti kolayca birleşip örgütlenerek kapitalist sınıfın hizmetine koşan bir aygıt olarak görmekte ve devleti tehdit edebilecek siyasi hareketlerin gücünü kü- çümsemektedir.¹⁸

¹⁷ Poulantzas, N., *Political Power and Social Classes*, (Çev. Timothy O'Hagen) New Left Books, Londra, 1973.

¹⁸ Skocpol, *a.g.m.*, 1980, s. 173

Skocpol son olarak Block'un "Yöneten Sınıf Yönetmiyor" adlı çalışması çerçevesinde Marksizmi, sınıf çatışması bağlamında ele alan yaklaşımı eleştirir.¹⁹ Block da, Miliband ve Poulantzas gibi sermayedarlar ile devlet aygıtını yönetenler arasında bir ayırım yapar. Sermayedarlar, toplumsal düzenin nasıl yeniden üretileceğini ya da şirketlerinin ya da sektörlerinin kısa dönemli çıkarlarının nasıl artırılacağını devletin bildiği kadar iyi bilemezler. Devletin, toplumsal düzenin korunması ve yeniden üretilmesiyle ilgili kapasitesini sermayedarların çıkarlarına yönelik olarak oluşturmasının nedenini Block, devletin kapitalist sistemdeki işleviyle açıklar. Kapitalist bir sermaye birikim rejiminde, devlet, ekonomik üretimi doğrudan denetim altında tutamaz. Buna karşın, devlet yöneticilerinin kendi güçlerini korumak ve kendilerini güvende hissetmek için sağlıklı bir ekonomiye gereksinimleri vardır. Eğer ekonomi bozulursa devlet vergi toplamayacak ve borçlanmayacaktır. Bu durumda da politikacıların tercihlerini gerçekleştirmelerini zorlaştıracaktır. Bu nedenle, devlet yöneticileri sermaye birikimini kolaylaştırmayı isterler. Devlet yöneticileri iş çevrelerinin güvenini almaya çalışırlar. Sermayedarların toplumsal ekonomik durumu nasıl değerlendikleri onlar için önemlidir. Genelde, devlet yöneticileri iş çevrelerinin güvenini sarsacak toplumsal reformlar yapmak ya da ekonomideki güçlerini arttırmak yerine, sermaye birikimini destekleyecek ve kapitalist sınıfa aykırı gelmeyecek politikalar üretirler.

Block'a göre normal koşullarda devlet müdahalesi olmadan yaşanan sınıf çatışması kapitalizmin gelişmesini sağlamaktadır. Ücretlerin yükseltilmesi işçilere daha fazla alım gücü sağlarken; işçilerin yerine makinelerin ikame edilmesi ise karlılığı artırmaktadır. Bu bağlamda, devletin yirminci yüzyılda tüm alanlara yayılan müdahaleciliğini Block, liberal, araçsal ya da işlevselci yaklaşımlardan farklı bir şekilde açıklamaktadır. Block'a göre sermayedarlar uzak görüşlü olmadıkları için devletin öncülük ettiği reformların ya da devlet gücünün yayılmasının karşısındadırlar. Bu tür değişiklikler özellikle kriz dönemlerinde iş çevrelerine rağmen uygulanır. Devlet, özellikle kriz (savaş ya da ekonomik kriz) dönemlerinde faaliyetlerini artırmaktadır.

New Deal döneminde kamu gelirlerinin ve politikacıların siyasal geleceğinin sürdürülmesi, Block'a göre, devletin kapitalist ekonomiye

¹⁹ Block, F. "The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State", *Socialist Revolution*, Sayı: 33, 1977, 6-28.

müdahale ederek ekonomik büyümeyi yeniden sağlamasına bağlıydı. Sermayedarların güçlerinin az olduğu bir durumda, işçi sınıfının baskıları ve kendi kurumsal güçlerini arttırmak isteyen devlet yöneticilerinin isteği doğrultusunda New Deal reformları uygulamaya sokuldu. Bu reformlar işçi sınıfına yarar sağlarken, devletin işçi sınıfı karşısındaki konumu güçlendirdi. Devletin kapitalist ekonomiye müdahale etme kapasitesini arttırdı. Sonuç olarak işçi sınıfının istemleri Amerikan kapitalizminin daha da güçlenmesine yol açtı.

Skocpol, Block'un görüşlerine katılmakla birlikte, Block'u tarihsel koşulları ve kurumsal yapıyı yeterince dikkate almadığı için eleştirir. 1930'larda Amerika'daki işçilerin ekonomiyi sekteye uğratarak ödümler alma ya da baskı yaparak kapsamlı bir ekonomik büyüme programı uygulamaya sokma güçleri yoktu. Hükümetin ve Demokrat Parti'nin desteğine gereksinimleri vardı. Ayrıca bu dönemde, Amerikan devlet yöneticilerinin de ekonomik büyümeyi sağlayacak yeterli güçleri yoktu. Bu nedenle reform çabaları devlet müdahalelerine açık olmayan devlet ve parti yapıları tarafından sürekli olarak şekillendirildi ve kısıtlandı.²⁰

Bu eleştirilerden sonra Skocpol kendi yaklaşımını geliştirir ve kapitalist toplumlarda "devletin özerkliğini" vurgular. Devlet örgütlerindeki elitler, bazı koşullarda hâkim sınıfın uzun dönemli çıkarlarına ters hareket edebilirler. Devlet bu anlayışa göre, ne kapitalistlerin hükümler kurma aracı, ne de farklı sosyal ve ekonomik çıkarların birbirleriyle rekabet ettikleri bir alandır. Klasik Marksist yaklaşımlarda kamu politikalarının kapitalist sınıfın tercihlerini yansıtacağı öngörülmüştür. Örgütsel gerçekçilik ise, devleti, insanları denetim altında tutan örgüt olarak görür. Devletin idari ve yaptırımcı örgütleri, devlet gücünün temelidirler. Bu çerçevede Skocpol devleti şu şekilde tanımlar: "Bir yürütücü otorite tarafından az ya da çok eşgüdümlenen yönetim, polis ve ordu örgütlerinin bir toplamıdır." Devletçiliğin bir başka önemli kuramcısı Nordlinger'e göre ise devlet tanımlanırken yalnızca hükümet ve otoritesini ondan alan bürokratik kurumlar ele alınmamalıdır. Seçilen ya da atanmış, alt ve üst düzeyde politika oluşturmasına katkıda bulunan tüm kamu görevlileri devlet tanımına katılmalıdır.²¹

Skocpol'e göre kapitalist ülkelerdeki devlet ve siyasal partiler bu-

²⁰ Skocpol, *a.g.m.*, 1980, s. 173.

²¹ Skocpol, *a.g.k.*, 1985, s. 9.

lundukları coğrafyaya ve tarihe bağlı olarak değişen yapılardır. Devlet yapıları ve parti örgütlerinin tarihsel gelişimleri birbirinden farklıdır. Bu yapılar, ekonomiye devlet müdahalesini büyük ölçüde şekillendirip, kısıtlanırlar. Belli bir anda ve yerde, sınıf çıkarlarının ve çatışmaların siyasette ya da siyaset dışında örgütlenme şekillerini belirler. Devlet yapıları ve parti örgütleri, yalnızca sosyo-ekonomik değişikliklere, hâkim sınıfın çıkarlarına ya da sınıf çatışmasına göre şekil almazlar.²²

YENİ (EKONOMİK) KURUMSALCILIK ve DEVLET KURUMSALCILIK FARKI

Dinler, devlet kurumsalcılığını “rasyonel seçim kuramından yeni kurumsalcılığa pek çok yaklaşımla melez bakış açıları da ortaya çıkarmış bir gelenek olan kurumsalcı geleneğin içinde bir yaklaşım” olduğunu belirtmekte, konuyla ilgili olarak Remmer’ın kurumsalcı analizle ilgili çalışmasına referans vermektedir.²³ Oysa, kurumsalcılık, son zamanlarda ekonomik yaklaşımlarda kullanılan “neo” (yeni) ön takısından anlaşılacağı üzere yeni bir yaklaşım olmayıp Karl Polanyi, Thorstein Weblen ve Max Weber gibi kurumları ön plana çıkaran sosyal bilimcilerin çalışmalarına dayanmaktadır.²⁴ Tarihsel-kurumsalcılık, ekonomik-kurumsalcılık ve devlet kurumsalcılık olarak üç ana kola ayrılabilir kurumsalcılık, Dinler’in ileri sürdüğünün aksine “melezleşmekten” çok ayrılmaktadır. Yeni kurumsalcılık, özellikle ekonomik kurumsalcılıkla ilişkili olarak 1980’lerden bu yana sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılırken, devlet kurumsalcılık ise aynı dönemde etkisini büyük ölçüde yitirmiştir.²⁵

Genel olarak ussal seçim (rational choice) okuluyla ilişkilendirilen ekonomik kurumsalcılık, kurumları yeni bir değişken olarak neoklasik iktisat kuramına ekler. Neoklasik iktisat kuramının kısıtlı kaynaklar ve rekabet temel varsayımları öncül (*a priori*) kabul edilir (Eggertson 1990).²⁶ Neoklasik iktisat kuramında yapılan bu değişiklik ile 1980’la-

²² Skocpol, *a.g.m.*, 1980, s. 200.

²³ Remmer, K. “Theoretical Decay and Theoretical Development, the Resurgence of Institutional Analysis”, *World Politics*, Cilt 50, 1997, s. 34-61’den aktaran Dinler, *a.g.m.*, s. 32.

²⁴ Thelen K ve S. Steinmo “Historical Institutionalism in Comparative Politics”, (Ed. Steinmo, S, veThelen K. L. F, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge Univ. Press, New York, 1992, s. 3.

²⁵ Lane, J. E., *New Institutional Politics: Outcomes and Consequences*, Routledge, Londra, 1999, s. 31.

²⁶ Eggertson, T., *Economic Behaviour and Institutions*, Cambridge University Press Cambridge,1990.

rın minimal devletinden, 1990'ların düzenleyici devletine geçiş arasında benzerlik kurulabilir.²⁷ 1980'ler devletin iktisadi alandan tamamen çekildiği bir ortamda piyasa aktörleri arasındaki rekabetin pazarın büyümesini ve yine liberal kurama göre toplumsal yararı sağlayacağı öngörülmekteydi. Oysa, Coase'nin de belirttiği gibi neoklasik etkin pazarlar ancak işlemlerin masrafsız olduğu yerlerde ortaya çıkabilir. Ulusal gelirin önemli bir kısmı işlem maliyetlerine ayrıldığı için kurumlar (özellikle de mülkiyet haklarını düzenleyen kurumlar) pazarların etkinliğinin temel belirleyicileridir.²⁸

Ussal seçim yaklaşımı, bu nedenle liberal kuramın bireylerin ussallıklarını kullanarak yararlarını maksimize edebilecekleri varsayımının karşısına kurumları bir engel olarak koymaktadır. "Kurumlar" ise istisnasız tüm ussal seçim kuramcılarınca kurallar anlamında kullanılmaktadır.²⁹ Tam anlamıyla etkin bir pazar ortamı bireyler, mükemmel bir ussallıkla karar vermelerini sağlayacak tam ve doğru bilgiye ulaştıklarında ve aralarında çıkacak uzlaşmazlıkları düzenleyecek olan kurumlara ödeme yapmadıklarında oluşur. Neoklasik iktisat kuramının bilgi edinmenin ve hakemliğin sıfır maliyetli olmadığı bir ortam tahayyülü, hiçbir piyasa ortamında geçerli olmadığı için piyasa aktörleri bilgi sağlayacak ve hakemlik yapacak kurumlara gereksinim duyarlar.³⁰ Piyasa aktörleri için en önemli hak olan mülkiyet haklarını belirleyen ve dayatan devlet, bu açıdan işlevselliğini sürdürmektedir. Bu nedenle devletler olabildiğince geri çekilmek yerine, gerekli olduğu ölçüde kural koyarak piyasayı düzenlemelidirler.

Yeni kurumsalcılığın, liberal kuramın siyasal yaşamı davranışlar ve tutumlar temelinde açıklayan davranışçı yaklaşımına bir tepki olarak geçerlilik kazandığı söylenebilir. Liberal yaklaşım, toplumsal gruplar ve bireyler arasındaki güç ilişkilerini gözlemlenebilir inançlar ve tutumlar temelinde açıklarken; kurumsalcılar, davranış, inanç ve tutumları şekillendirenin (belirleyen değil) kurumlar olduğunu ileri sü-

²⁷ Dünya Bankası, minimal bir devletin en iyi devlet olmadığını açıkça belirtmektedir; Bkz. World Bank, *The State in a Changing World*, World Development Report, Oxford University Press, Oxford, 1997.

²⁸ Coase, R.H. "The nature of the firm", *Economica*, Cilt 4, 1937, s. 386-405'den aktaran North, C. D. "The New Institutional Economics and Third World Development", (Ed. Harriss, J., Hunter, J. ve C. M. Lewis), *The New Institutional Economics and Third World Development*, Routledge, Londra, 1995, 18.

²⁹ Lane, *a.g.k.*, s. 35.

³⁰ North, *a.g.k.*, s. 20.

rerler.³¹ Ussal seçim okulunun, kurumları neoklasik iktisat kuramına eklemesi, devlet kurumsalcılarla aynı yöntemi benimsedikleri anlamına gelmez. Ussal seçim yaklaşımı, bireylerin kişisel çıkarları peşinde koşarken piyasaya zarar vermelerini kurumlar aracılığıyla engellemek ister. Piyasa aktörleri arasındaki rekabeti düzenleyen kurumların (ve dolayısıyla kuralların) değişmesi durumunda, piyasa aktörlerinin de tutum, davranış ve çıkarları değişeceği için kurumlar analizin bir parçası haline gelmektedir. Bu yaklaşımın sıklıkla göndermede bulunulan mahkûmlar ikilemi örneği çerçevesinde, kuralların (kurumlar) değişmesiyle birlikte mahkûmların çıkarını belirleyen kurallar olduğu için mahkûmların seçenekleri de değişecektir.

Bu bağlamda, devletin işlevi, piyasa kurallarının istikrarını sürdürmektir.³² Oyun kuramına göre işbirliğine yönelik çözümler oyun tekrar edildiğinde daha fazla ortaya çıkar. Piyasa aktörleri arasındaki ticari ilişkiler ne kadar eski ve sıkısa, aktörlerin birbirlerine karşı güvenleri o kadar artacak, bu nedenle de işlem maliyetleri düşecektir. Bazen başka anlamlarla yüklü olsa da, sıklıkla dile getirildiği gibi devlet, piyasa aktörlerine yönelik “güven ortamını” her koşulda sağlamalı ve sürdürmelidir. Ancak bu sürekliliğin sağlanması iktisadi faaliyet ve kuralların değişmediği anlamına gelmemektedir. Devletin, piyasanın değişen koşullarına göre kuralları belirlemesi ve gerekirse yaptırımcı gücünü kullanarak tüm piyasa aktörlerinin bu kurallara uymasını sağlaması gereklidir.

Devlet kurumsalcılar, en önemli kurum olan devletin tüm toplumsal grupların tutum, davranış ve çıkarlarını belirlemedeki işlevini kabul ederler. Ancak ussal seçim kuramcılarının aksine, “etkin piyasalar için kurumlara gereksinim olmasaydı, bireyler kendi çıkarlarını ve dolayısıyla toplum çıkarını daha fazla artırırlardı” şeklinde bir yaklaşımı benimsemezler. Devlet kurumsalcılar, bireyin ussal olarak her şeyi bilme ve hesaplayabilme kapasitesine sahip olduğu tezini de benimsemezler. Hatta onların yaklaşımına göre bireyler, tarihsel bir süreçte belirlenmiş kurallar çerçevesinde bazen kendi çıkarlarına aykırı hareket edebilirler.³³

Ussal seçim okulu ile devlet kurumsalcılar arasındaki bir başka

³¹ Thelen ve Steinmo, *a.g.k.*, s. 7.

³² North, *a.g.k.*, s. 21.

³³ Thelen ve Steinmo, *a.g.k.*, s. 8.

fark da bireylerin tercih oluşturmasıyla ilgilidir. Ussal seçim kuramcıları yalnızca bireylerin tercihlerini belirlerken izledikleri stratejilere bakarken (oyun kuramı gibi), devlet kurumsalcıları bireysel tercihlerin kurumsal çerçeve ile nasıl etkileşime girdiğine bakarlar. Bireylerin hangi çıkarlarını, hangi amaçlarla artırmaya çalıştıklarını belirlemek için devlet kurumsalcılar tarihsel bir analizi gerekli görürler. Kurumların, aktörlerin amaçlarını belirlemedeki etkisini belirlemeye çalışırlar. Thelen ve Steinmo'nun ifadesiyle tercih oluşturma ussal seçim okulunda dışsal (ekzojen), devlet kurumsalcılarda ise içsel (endojen) bir süreçtir.³⁴ İki kurumsalcı yaklaşım arasında bu ayrışma temelinde ortaya çıkan bir diğer farklılık da görgül yaklaşımla ilgilidir. Ussal seçim kuramcıları gözlemlenebilir olaylara dayanmadan kuram geliştirirler. Örneğin oyun kuramı, kurumsal yapılar (kurallar) bilindikten sonra mekan ve zaman bağımsız olarak her yerde geçerlidir.³⁵ Oysa, devlet kurumsalcılar ise, karşılaştırmalı analizlerini tarihsel perspektife dayalı ayrıntılı görgül çalışmalara dayanarak yürütürler.

ANALİZ YÖNTEMİ OLARAK DEVLET-KURUMSALCILIK

Ussal-seçim ve devlet-kurumsalcılık arasında bu çalışmanın sınırları içerisinde tartışılanlardan başka farklılıkların da bulunması,³⁶ bu yaklaşımların birbirlerini tamamlayıcı ya da ikame edici özellikler taşımadıklarını göstermektedir.³⁷ Bu farklılaşmadan dolayı devlet-kurumsalcı yaklaşımın yöntem sorunlarından muaf olduğu tabii ki söylenemez. Bununla birlikte bu farklılıklar, devleti Türkiye'deki ikilikçi yaklaşımın dışında sorunsallaştırma ve inceleme imkânı tanır. Aynı zamanda, devletin etkin bir piyasa kurulması ve sürdürülmesi yönünde yapılanmasını savunan yeni-kurumsalcı neoliberal yaklaşımdan uzaklaşarak devlete farklı işlevler yükleme olanağı sağlar.

Devlet kurumsalcılığın, Türkiye tarihine dair yapılan çalışmalar açısından belirleyici özelliklerinin sınırlı olduğu söylenebilir. Dinler, bu özellikleri, pozitivizmin hâkim yöntem olarak kullanılması; devletin (ve onu oluşturan kurumların) toplumdan ayrıksı bir varlık olarak ele alınarak belli çıkarlara sahip, hedefler koyabilen bir aktör olarak

³⁴ *A.k.*, s. 9.

³⁵ Thelen, K. "Historical Institutionalism in Comparative Politics", *Annual Review of Political Science*, Cilt: 2, 1999, s. 370.

³⁶ Bu farklılıklar için bkz. *A.k.*

³⁷ Karşı bir görüş için bkz. Yalman, *a.g.m.*

görülmesi ve karşılaştırmalı analizlerde devletin belirli özelliklerinin ayırt edici bir açıklayan olarak ele alınması şeklinde gruplamaktadır.³⁸ Dinler'in devlet-kurumsalcı yaklaşıma yönelttiği ve Yalman tarafından da paylaşılan "devletin (ve onu oluşturan kurumların) toplumdan ayrık-sı bir varlık olarak ele alınarak belli çıkarlara sahip, hedefler koyabilen bir aktör olarak görülmesi" yurt dışı yazında da bu kurama karşı dile getirilen önemli eleştirilerden biridir. Devlet, bu eleştirel yaklaşımlara göre, toplumsal talepleri etkilemekten çok, bu talepler çerçevesinde şekillenen bir aygıttır. Dinler, Sayer'in yaklaşımı çerçevesinde kapitalist ilişkilerin aldığı bir biçim olarak devletin burjuva karakterinin onun ayrılmaz bir parçası olduğunu belirttikten sonra Savran'ın, siyasal iktidarın "sivil toplumdaki uzlaşmaz çelişkinin ifadesi" olduğu savının altını çizer. Bonefeld'e (1993) gönderme yaparak devletin toplumsal çelişkileri yukarıdan düzenlemekten çok bu çelişkilerin bir momenti olduğunu ileri sürer.³⁹

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre moment "kuvvetin, bir cismi bir nokta veya bir eksen yörüngesinde döndürme etkisini belirleyen vektör niceliğini" ifade eder. Bu durumda, devlet belli bir dönemde hangi sınıfın "vektör niceliği" (gücü) daha fazlaysa o sınıf lehine politikalar oluşturan araçsal bir aygıt dönüşmektedir. Bu tür bir yaklaşım, liberal çoğulcu kuramlardaki gibi devleti toplumsal sınıfların birbirlerine karşı olan güç dengelerini gözetererek bu sınıfların taleplerine yanıt veren bir hesap makinesine çevirmekte; devlete "görece" dahi olsa herhangi bir özerk hareket etme alanı tanımamaktadır.

Tam da bu noktada, Yalman'ın devlet kurumsalcıların devlet-toplum ilişkilerini "sıfır-toplamlı" olarak ele aldıklarına dair eleştirisi, devleti sınıflar arası mücadelenin momenti olarak gören yaklaşım için de geçerlilik kazanmaktadır.⁴⁰ Devlet, toplumsal sınıfların taleplerine bu sınıfların güçlerine göre yanıt veren bir aygıt olarak kavramsallaştırıldığında, bir sınıfın kazancı, diğer sınıfın kaybına yol açarak sıfır toplamlı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Oysa devlet kurumsalcılar, devletin, toplumsal gruplardan özerkliğini ya da kendi ya da başkaları adına müdahalede bulunma kapasitesini vurgulayan her iki bakış açısı-

³⁸ Dinler, *a.g.m.*, s. 32.

³⁹ Sayer, D. "The Critique of Politics and Political Economy", *Sociological Review*, Cilt: 33, Sayı: 2, 1988; Savran, S., "Sol Liberalizm", *11. Tez*, Cilt: 2, 1986; Bonefeld, W., *The Recomposition of the British State During the 1980's*, Dartmouth, 1993'den aktaran Dinler, *a.g.m.*, s. 47.

⁴⁰ Yalman, *a.g.m.*, s. 10

nın da “sıfır toplamlı olmayan ve devletle toplum arasındaki karmaşık süreçlerin diyalektik analiziyle” ele alınması gerekliliğini açıkça vurgulamaktadırlar.⁴¹ Bu vurgudan da anlaşılacağı üzere, devlet kurumsalcılar devlet politikalarının her zaman için bir sınıfın lehine, diğer sınıfın ise aleyhine olmayabileceğini, bazen çatışan sınıfların bu politikalarından beraberce olumlu ya da olumsuz etkilenebileceklerini ileri sürerler. Bu açıdan devlet kurumsalcılar, sınıfları reddetmezler ve hatta devlet özerkliğini tartışırken sınıf analizini kullanırlar.

Devlet ister sınıflardan özerk, isterse hâkim sınıfların temsilcisi olarak kabul edilsin, devletin iç işleyişi ve karar alma düzeylerinin dikkate alınması her iki yaklaşım için de önemlidir. Devletin analizin bir parçası olarak kullanılmasının gerekçeleri her ne kadar Marksist ve devlet kurumsalcı yaklaşımda aynı değilse de, birbirlerini dışlayıcı da değildir. Codato ve Perissinotto, Marks’ın 1848’de *Neue Rheinische Zeitung*’da, Prusya’daki burjuva devrimini, 1789 Fransız devrimiyle kıyasladığı dört makaleden yararlanarak, devlet aygıtı ile devlet iktidarını ayırma gereğini vurgularlar.⁴² Belli bir sınıf ya da sınıfsal kesimin, belli bir tarihsel dönemdeki siyasi üstünlüğü, iktidarı doğrudan kullanan devlet aygıtlarını ele geçirmesine bağlıdır. Bütçe, güvenlik ve yasama gibi alanları ele geçiren sınıflar, karar-alma gücüne ve idari hâkimiyete sahip olacaklardır. Bu yoruma göre, Marks, devleti, çeşitli devlet aygıtlarının kurumsal bileşimi olarak ele almaktadır. Sınıf hegemonyası, Marks’ın “karar mercileri” adını verdiği devlet aygıtlarınca sürdürülür. Marks’a göre sınıflar ancak bu karar mercilerini ele geçirdiklerinde gerçek anlamda yöneten sınıf olabilirler. Marks’ın siyasi analizlerinin devlet aygıtı ve devlet iktidarı arasında kesin bir ayrımı koruduğunu belirten Codato ve Perissinotto, belli bir sınıf ya da sınıf fraksiyonunun yöneten sınıf olmadan da devlet yönetimini (hükümeti) elinde tutabileceğini vurgulamaktadır.⁴³ Bu yaklaşım Türkiye’de de dile getirilen “hükümet oldular, ancak iktidar olamadılar” saptamasına benzemektedir.

Devlet-kurumsalcı yaklaşımın önemli temsilcilerden Immergut,

⁴¹ Evans, P., Rueschemeyer D., Skocpol, T., “On the Road Toward a more Adequate Understanding of the State”, (Ed. Evans, P., Rueschemeyer D. ve T., Skocpol, *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 355.

⁴² Codato, A. N. ve Perissinotto, R. M. “The State and Contemporary Political Theory, Lessons from Marx, (Ed. Aronowitz, S. ve Bratsis, P.), *Paradigm Lost : State Theory Reconsidered*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002, s. 58.

⁴³ A.k.

“karar mercileri” kavramı yerine “veto noktaları” kavramını oldukça benzer bir anlamada kullanmaktadır.⁴⁴ Veto noktaları, devlet örgütü içerisindeki muhalif grupların harekete geçmesiyle siyasi değişikliklerinin engellenebileceği yerlerdir. Önemli politika değişiklikleri ancak bu veto noktalarının onayı alınarak yapılabilir. İktidar dengesindeki değişikliklerle yeni veto noktaları ortaya çıkabilir, yok olabilir ya da kurumsal yapı içerisinde yerleri değişebilir. Ancak, devlet-kurumsalcılar, Marksistlerin aksine kapitalizmle devlet arasında doğrudan bir ilişki kurmazlar. Gianfranco Poggi'den yararlanan Skocpol, kapitalizmle modern devlet arasında özel bir tarihsel ilişkinin gelişmesini devlet ve kapitalizmin çıkarlarının konjonktürel birleşmesi olarak açıklar. Kapitalizm ve devlet birbirinden özerk ve birbirlerine üstünlüğü olmayan iki bağımsız güçtür. Poggi, kapitalist gelişmenin modern devlet gelişmesiyle eş zamanlı ve ilişkili olmasını, ticaretin devletlerin gelişmesi için yeni bir vergi ortamı oluşturması ve endüstrinin de devletlerin savaş güçlerini arttırmasıyla açıklar. Poggi'ye göre, devletler sürekli gelişen sermaye birikiminin devamlılığını sağlamak ve geliştirmek durumundadırlar çünkü ancak bu yolla devlet elitleri kendi siyasi amaçlarını gerçekleştirebilirler.⁴⁵

Devletin “karar mercileri” ya da “veto noktaları” partilerin uygulamak istedikleri politikaları engelleyebilir ve önleyebilirler. Türkiye’de çeşitli dönemlerde hükümet eden çeşitli siyasi partilerin “ayak direyen” bürokrasi ya da “yüz karası” yargıdan yakınmaları, muhalif ama hegemonik söylemin (sivil toplumcu yaklaşımın) ironik bir yaklaşımı olarak değerlendirilemez. Devletin tüm aygıtlarının ve çalışanlarının, hükümetin ve hükümetin temsil ettiği hâkim sınıfların sözcüsü olarak değerlendirilmesi indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Devlet erki içerisinde yer alan yargı, yasama çoğunluğuna sahip iktidarların sermaye lehine yaptığı yasal düzenlemelerin daha önceki içtihadı gerekçe göstererek, “Cumhuriyetin temel niteliklerine” göndermede bulunarak, vb. yürürlüğe girmesini engelleyebilir. Hâkim sınıfların talep ettikleri yasal düzenlemelerin yürürlüğe girdiği durumlarda ise, bürokratlar yalnızca kendi çıkarlarıyla çeliştiği için değil, kurumsalcıların “yol bağımlılığı” (path dependence) olarak adlandırdıkları bürokrasiye

⁴⁴ Immergut, E., *The Political Construction of Interests: National Health Insurance Politics in Switzerland, France and Sweden, 1930-1970*, Cambridge University Press, Chicago, 1992

⁴⁵ Poggi, G. *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*, Stanford University Press, 1978.

yerleşik gelenek, davranış kalıpları ve düşünme biçimi gibi özelliklerden dolayı bu düzenlemelerin uygulamasını evrakları sumen altı etmek, dışarıya bilgi sızdırmak, vb. yöntemlerle zorlaştırabilirler. Dolayısıyla, bürokratlar, Dinler'in verdiği örnekteki gibi her zaman için “. . . siyasileri eleştirerek sermayeyle aynı talepleri savunmazlar”.⁴⁶ Karar mercilerinde bulunan bürokratların direnişi bazen o kadar engelleyici olabilir ki, sermaye yanlısı politikalara rıza göstermeyen bürokratlar kızağa çekilmek, sürgüne yollanmak, görevden alınmak gibi çeşitli yöntemlerle pasifize edilmeye çalışılır. Bu tür direnişleri engellemek için siyasi iktidarlar “kendi beden dillerini anlayan” bürokratlarla çalışmak isterler.

Bir devletin örgütsel tutarlılığı devlet kurumsalcılarca Weberci ilkelere açıklanır. Uzmanlaşmış, liyakat sistemine dayalı, ortak geçmiş ve deneyime sahip, kendilerini meslekleriyle tanımlamayan kamu çalışanları devletin örgütsel bütünlük ve tutarlılığını sağlarlar. Bu özelliklere sahip kamu çalışanlarının tercihleri hem toplumsal grupların tercihlerinden daha az etkilenir, hem de bu tercihleri etkiler. Dolayısıyla hem burjuvazi, hem de emekçi sınıfların çıkar ve amaçları devlet aygıtları tarafından şekillendirilebilir. “Askerleri ve Anneleri Korumak” başlıklı kitabında, Skocpol çıkarın oluşması konusunu ele alarak, kurumsal düzenlemelerin farklı grupların kendi bilinçlerine varma, örgütlenme ve ortaklıklar oluşturma yeteneklerini etkilediklerini ileri sürer.⁴⁷ Peter Hall'un da belirttiği gibi siyasi aktörlerin benimsedikleri amaçların kurumları şekillendirme biçim ve güçleri, bizzat şekillendirmeye çalıştıkları kurumlar tarafından sınırlandırılır.

Bu modelde kurumlar iki temel rol oynar. Bir yandan, kamu politikasının oluşturulması herhangi bir aktör grubunun kamu politikalarının sonuçları üzerindeki iktidar düzeyini etkilerken . . . öte yandan, örgütsel durum, aktörün kendi çıkarını tanımlamasını onun kurumsal sorumluluklarını ve diğer aktörlerle ilişkisini tanımlayarak etkiler. Bu şekilde, örgütsel faktörler bir aktörün politikaya getireceği baskının derecesini ve bu baskının olası yönünü belirler.⁴⁸

Dolayısıyla, sınıflar devlet politikalarını etkileyebildiği gibi,

⁴⁶ Dinler, *a.g.m.*, s. 47.

⁴⁷ Skocpol, T., *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*, Harvard University Press, Cambridge, 1992, s. 47.

⁴⁸ Hall, P., *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France*, Oxford University Press, New York, s. 19'dan aktaran Thelen ve Steinmo, *a.g.k.*, s. 2-3.

devletin de sınıf taleplerini şekillendirme potansiyeli bulunabilir. Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları", Bourdieu'nün "habitus", Foucault'nun "disiplin kurumu" kavramları bu potansiyelin kullanılma şekillerini gösterir. Sermaye, çoğu kez bu iktidar biçimlerine etki ederek Gramsci'nin deyiimiyle organik bir ideoloji oluşturmaya çalışır. Organik ideoloji, psikolojik bir geçerlilik kazandığında; insan yığınlarını örgütleyen ve insanların hareket ettikleri, kendi durumlarının bilincine vardıkları, mücadele ettikleri bir alan yaratır.⁴⁹ Sermaye birikim rejiminin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi için gerekli alanın oluşturulması ise ideolojik içsel tutarlılığa sahip kavramların oluşturulup yayılmasına bağlıdır. Sermaye birikimi için gerekli ideolojik bütünlüğün devlet tarafından sağlanmasında zorluk çekildiği durumlarda, TÜSİAD'ın coğrafya, tarih ve felsefe alanlarında ilköğretim kitapları hazırla(t)ması gibi, sermaye örgütleri doğrudan devreye girebilir. Sermayenin bu tür girişimlerinin ilgili devlet aygıtlarınca benimsenerek uygulanması, sınıf çatışması perspektifinden bakıldığında sermayenin yeni bir kazanımı olarak görülebilir.

Öte yandan, sermaye kesiminin birim maliyeti yedi milyon lira olan kitapları ücretsiz olarak dağıtması, devletin tüm örgütlerinin ve çalışanlarının sermaye örgütüne hazırlatılan ders kitaplarını benimseyerek birebir uygulayacağı anlamına gelmez. Ders kitaplarını tanıtan dönemin TÜSİAD Başkanı İlhan Özyaydın'ın "bizim özlemimiz kaynağını politik duruşlarından alan, ortaöğretim alanını bu duruşa göre yeniden şekillendiren bir değişim değildir"⁵⁰ sözleri tersten okundığında, gerçek özlemin orta öğretim alanının politik duruşa göre değil sermayenin duruşuna göre şekillenmesi olduğu ortaya çıkar. Ancak bu özlemin gerçekleşmesi Özyaydın'ın da belirttiği gibi "Talim ve Terbiye Kurulu'nun . . . konulara yaklaşımının değişmesine" ve "öğretmenlerden öğrenciye aktarılan bilginin *çağdaş ve bilimsel olmasına* (yazarın vurgusu)" bağlıdır. Bu koşullar sağlanamadığında ve üstelik etnik kimlikleri ön plana çıkaran bu ders kitaplarının tercüme edilmiş, Türkçesi bozuk, hatalarla dolu ve harita tekniğine ve bilimsel etiğe aykırı bir tarzda hazırlandığı bu derslerden sorumlu öğretmenlerce görüldüğü-

⁴⁹ Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart, Londra, 1971, s. 285.

⁵⁰ TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan'ın 'Felsefe 2002' ve 'Tarih 2002' kaynak kitapları tanıtım toplantısı konuşması, Swissotel, 6 Mayıs 2003, www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno316.pdf (15 Haziran 2007).

de⁵¹, sermayenin ideolojik dönüştürme girişimi en azından sermayenin özlem duyduğu biçimde gerçekleşmeyebilir.

Bir devletin sınıfsal taleplere karşı örgütsel özerkliğini koruyabilmesi Skocpol'a göre üç şarta bağlıdır.

1. Devlet çalışanlarının liyakate dayalı atanması ve yükselmesi
2. Liyakate dayalı çalışanların hâkim olan sosyo-ekonomik çıkarlardan göreceli olarak yalıtılmış olmasına (Bunun sağlanması için bürokratların hâkim toprak, ticari ya da endüstri sınıflarından işe alınmamış olmamaları gerekir.)
3. Kamu görevlilerinin ortak ideolojik yaklaşımı olması.⁵²

Bir devletin merkezi örgütsel tutarlılığı, özerk teknik uzmanlıktan yararlanması, gelir elde etmesi, şiddet tekeli elinde tutması (polis, ordu) hepsi anlamlı analitik kavramlardır ancak bunların aynı olanaklara sahip devlet dışı aktörlerle (sınıf tabanlı örgütlerle) bağlantısı kurulmalıdır. Zayıf olarak örgütlenen bir devlet, zayıf olarak örgütlenmiş toplumsal aktörlere karşı güçlü bir devletin güçlü bir şekilde örgütlenmiş aktörlere müdahale ettiği ölçüde müdahalede bulunabilir. Bir başka deyişle, yukarıda vurgulanan üç özelliğe sahip olmayan bir devlet, toplumsal desteği zayıf, iyi örgütlenmemiş toplumsal aktörlere karşı karşıya geldiğinde güçlü bir devlet gibi davranabilir. Devlet ile toplumsal aktörler arasındaki ilişkilerde ne yalnızca devletin, ne de yalnızca toplumsal aktörlerin analizinin yapılması yeterli olmayıp, tutarlı ve geçerli bir yorumda bulunabilmek için iki analiz birlikte yapılmalıdır. Skocpol'un da vurguladığı gibi "devlet özerkliği" herhangi bir hükümet sisteminin sabit yapısal bir özelliği değildir. Gelebilir ve gidebilir... Dolayısıyla, her ne kadar uluslararası karşılaştırmalar genel anlamda bir devletin özerk faaliyet etme kapasitesindeki "güçlü" ya da "zayıf" eğilimleri gösterse de, bu kavramın tam potansiyeli yalnızca devletlerdeki yapısal varyasyonlara ve konjonktürel değişimlere duyarlı gerçek tarihsel çalışmalarla gerçekleştirilebilir."⁵³

Karşılaştırmalı analizlerde devletler, yalnızca güçlü-zayıf devlet bağlamında ele alınmadığı için devlet kurumsalcılara karşı getirilen "devletin belirli özelliklerinin ayırt edici bir açıklayan olarak ele alın-

⁵¹ Gazi Üniversitesi'nin TÜSİAD'ın coğrafya kitaplarıyla ilgili hazırladığı raporunda bu eleştiriler dile getirilmiştir.

⁵² Skocpol, *a.g.k.*, 1985, s.11.

⁵³ *A.k.*, s.14.

diğı” eleştirisi geçerliliğini yitirmektedir.⁵⁴ Skocpol’e göre devletin hâkim toplumsal çıkarlara karşı ya da onlardan yana müdahalesi her zaman için tarihsel “bağlantı yaklaşımı” ile kurulmalıdır. Bir devletin mevcut güçlölüğü yalnızca ideal güçlü devlet tipine yaklaşıp yaklaşmadığı ölçütüyle değerlendirilmemelidir. Bir devletin özerk olarak hareket edip edemediğine verilecek tarihsel yanıt (analitik yanıtı karşı) devletlerin yalnızca kendi özelliklerinde yatmamaktadır ayrıca devletlerin kaynaklarının dengesine ve devlet gücü dışındakilerin durumsal avantajlarına da bağlıdır.

Özerkliğin derecesi ve devletin idare ve yaptırım gücü, devlet aygıtının farklı örgütleri arasındaki ilişkiler dikkate alarak analiz edilmektedir. Örneğin İngiltere’de Hazine’nin diğer kamu kurumları karşısında iktidarının güçlenmesi, İngiliz Devleti’nin İşçi Partisi’ne ve işçi sınıfına karşı özerkliğini artırmakla birlikte Hazine’nin bu yeni konumu devletin Keynesçi makroekonomik düzenleme ya da sektörel müdahalede bulunma olanağını azaltmıştır. Bu tür bir müdahalenin birçok sanayici ve işsiz emekçiler için yararlı olabileceğini vurgulayan Evans, vd., devlet politikalarının sınıfsal niteliğini reddetmemekle birlikte tercih edilen politikaların sıfır toplamı olmayabileceğini vurgulamaktadırlar.⁵⁵ Devlet, çatışan sınıfların farklı çıkarlarına ortak yanıt verecek ya da bu çıkarları dolayımlayacak politika seçenekleri sunabilir.

SONUÇ YERİNE: Bir Analiz Yöntemi Olarak Devlet-Kurumsalcılık

Bu çalışmada, devletin Türkiye’de devlet-sivil toplum ayırımına dayalı analiz yapan sosyal bilimcilerden farklı bir şekilde tasavvur edilerek siyasi ve iktisadi süreçlerin analizde önemli bir değişken olarak kullanılabilmesi, bu yaklaşımın liberal yeni kurumsalcılıktan farkı ve Miliband-Poulantzas-Bloch çerçevesindeki Marksist devlet kavramsallaştırmasıyla bağlantısı kurularak ileri sürüldü. Codato ve Perissinotto’nun da belirttiği gibi, günümüz Marksist siyaset kuramının en tanımlayıcı özelliği, devlet aygıtının iç örgütlenme süreçlerini sorunlaştırmamasıdır. “Kapitalist devlet aygıtının iç işleyişini ve ona özgü örgüt sistemini” bürokratism kavramıyla anlamaya çalışan Poulantzas bile temel olarak devletin (bürokrasinin) yürüttüğü pratikler

⁵⁴ Dinler, *a.g.m.*, s. 32.

⁵⁵ Evans, vd., *a.g.k.*, s. 355.

temelinde “bu sistemin ideolojik etkilerini keşfetmiştir”.⁵⁶ Migdal’a göre, karşılaştırmalı siyaset ve somut tarihsel çalışmalar yönünden eksik olan Marksistler, devlet-kurumsalcı yaklaşımdan yararlanabilirler.⁵⁷ Bu yaklaşım, aynı örgüt özelliklerine ve tercihlere sahip devletlerin hangi nedenlerle farklı ulus-devletlerde benzer politikaları oluşturup uygulayamadıklarını, benzer sınıf çıkarlarının farklı ülkelerde neden aynı biçimde yansıtılmadığı gibi sorulara yanıtlar bulunmasını kolaylaştırabilir.

Yalnızca Türkiye’deki sivil toplum-devlet ayırımına dayalı yazın referans alınarak devleti merkeze alan devlet-kurumsalcılık gibi alternatif yaklaşımlar kategorik olarak reddedilmemelidir. Devlet ve sivil toplum ayırımına dayalı analizleri eleştiren Dinler, bu analizi kullananların devlet-kurumsalcı yazından farklılaştıklarını kabul etmektedir.⁵⁸

Örneğin Metin Heper, *State and Public Bureaucracies* adlı farklı ülke örneklerini karşılaştırdığı kitabının girişinde Skocpol ve diğerlerinin katkılarını övmekte; ancak hiçbir şekilde Skocpol’un çok önem verdiği sınıf kategorisine çözümleyici bir araç olarak analizinde yer vermemektedir.

Devlet, Türkiye’de ikilikçi yaklaşıma sahip yazarların ileri sürdüğü gibi ne tüm toplumsal grupların talep ve baskısından muaf ve onlar üzerinde tahakküm kuran bir *Leviathan*’dır; ne de sivil toplumdaki uzlaşmaz çelişkilerin birebir yansımasıdır. Devletin toplumsal gruplar karşısındaki konumu, yukarıda tartışılan devlet ve toplumsal grupların örgütlenme özellikleriyle uluslararası ekonomi politik konjonktürel durumunun tarihsel bir analiziyle ortaya konabilir.

Sermayenin ulus-devlet ve uluslararası düzeyde işçi sınıfı ve devlet karşısında güçlendiği günümüzde Marksist bir yaklaşımla ifade edilirse “karar mercileri”nde ya da devlet-kurumsalcı bir yaklaşımla ifade edilirse “veto noktalarında” yer alanlar, sermayenin taleplerini geciktirebiliyor, yeniden biçimlendirebiliyor ya da doğrudan karşı çıkabilmektedirler. Sermaye sınıfının güçlenmesine karşı çıkanların Clark’ın “hem devletin içinde hem de devlete karşı” deyişine atfen “hem devle-

⁵⁶ Poulantzas, *a.g.k.*, s. 153-193’den aktaran Codato ve Perissinotto, *a.g.m.*, s. 54.

⁵⁷ Migdal, J. S., vd., *State Power and Social Forces; Domination and Transformation in the Third World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994’den aktaran Dinler, *a.g.m.*, s. 33.

⁵⁸ Dinler, *a.g.m.*, s. 32.

tin içinde ve dışında, hem de devletle birlikte” mücadele edebilirler.⁵⁹ Bu çabada, tüm sorumluluk ve yükümlülüğü emekçilere vermek, sermayenin bu sınıflar karşısında kazandığı “momentum” göz önüne alındığında oldukça sınırlayıcı bir mücadele alanı tanımlayacaktır.

Bugün sendikal hareket yalnızca Türkiye’de değil, birçok ülkede gerilemektedir. Türkiye’de 1980’de 2,5 milyona ulaşan aktif sendikalı işçi sayısı bugün bir milyonun altına inmiştir. Üç işçi konfederasyonunda temsil edilen sendikalı işçilerin oranı %8 düzeyindedir. Daha da çarpıcı olan, son dönemlerde bu sendikaların sermaye kesimiyle maddi ve ideolojik bağlantılarını giderek artırmalarıdır. Bu durum yalnızca devletin değil, işçi sınıfı örgütlerinin de sınıfsal niteliğinin sorgulanması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Hiç kuşkusuz sendikal gerileme konjonktürel bir durum olarak ele alınıp, sınıfsal mücadelenin başka yollarla ivme kazanacağı ileri sürülebilir. Böyle bir olasılık olsa bile, bu durum emek örgütlerinin devletteki direniş odaklarına destek verecek beraber hareket etmelerinin önünde bir engel oluşturmamaktadır.

Neoliberal yeni-kurumsalcı yaklaşım, siyasi kurumların ancak onlardan çıkarı olan örgütlerce desteklendiklerinde istikrarlı olabileceklerini, bu yüzden de siyasi ve ekonomik reformların, bu örgütlerin desteğinin sağlanabileceği şekilde yeniden kurgulanmalarının gerekliliğini vurgular. Ancak, neoliberal kurumsalcı yaklaşıma göre, başarılı bir reform için yalnızca kurumları değil, inanç sistemlerini de değiştirmek gerekir; çünkü aktörlerin zihin modelleri oluşturulacak seçenekleri şekillendirir. Yeni kuralları destekleyecek ve meşrulaştıracak davranış biçimlerinin geliştirilmesi uzun bir süreçtir ve bu tür zorlayıcı kurallar olmadan devletler istikrar kazanamaz.⁶⁰

Bu perspektiften bakıldığında, neoliberal iktisat düzeninin istikrarını sağlayacak yeni devlet örgütleri (Bağımsız İdari Otoriteler gibi) yaratılmış ve bu örgütler sermayenin tam desteğini almıştır. Ancak kamu görevlilerinin sermayenin taleplerine yönelik politika seçenekleri oluşturma ve uygulamalarını sağlayacak uygun (neoliberal) inanç sistemlerinin yeterli düzeyde yaygınlaştırılıp yerleştirildiği söylenemez. Bugün bazı kamu örgütleri ve çalışanları, neoliberal kuralları destekleyecek ve meşrulaştıracak davranış biçimlerini benimsememiş ya da en

⁵⁹ Clarke, S., *The State Debate*, St Martin’s, New York, 1991, s. 60-61’den aktaran Dinler, a.g.m., s. 32.

⁶⁰ North, a.g.k., s. 25.

azından özümsememişse, neoliberal kurumsalcı yaklaşıma göre devlet istikrarsızlığının sürdüğü söylenebilir. Aynı yaklaşıma göre, devletin işlevi piyasanın etkin çalışması için kural koymak ve yaptırım uygulamak olduğu için piyasa da istikrarsızlığını sürdürmektedir.

Türkiye'deki sermaye kesiminin çeyrek yüzyıldır doğrudan etkide bulunduğu neoliberal iktisadi ve idari dönüşümün şiddetine rağmen bugün devletin performans ve kapasitesinden hoşnut olmaması, devlet aygıtında hala direnç noktalarının bulunduğu göstergesidir. Bugün sermaye kesimi tarafından yürütülen neoliberal hegemonyaya muhalif kesimlerin, devleti yalnızca sermayenin bir kural koyma ve yaptırım uygulama aygıtı olarak görmek yerine, bu aygıtın içerisindeki “karar mercileri” ve “veto noktaları”nı belirleyip, bunlarla ortak hareket etmesi mücadelenin daha sağlam bir zeminde sürdürülmesi fırsatını yaratabilir.

KAYNAKÇA

- Almond, G. ve G. Bingham Powell, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Little, Brown, Boston, 1966.
- Almond, G., “A Developmental Approach to Political Systems”, *World Politics*, Cilt: 16, 183-214.
- Block, F., “The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State”, *Socialist Revolution*, Sayı: 33, 1977, s. 6-28.
- Bonefeld, W., *The Recomposition of the British State during the 1980's*, Dartmouth, 1993.
- Boratav, K., “Türkiye’de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi: Çağlar Keyder’in Düşündürdükleri”, *Marksizm ve Gelecek*, Sayı: 3, 1990.
- Clarke, S., *The State Debate*, St Martin’s, New York, 1991.
- Coase, R.H. “The Nature of the Firm”, *Economica*, Cilt 4, 1937, s. 386–405
- Codato, A. N. ve Perissinotto, R. M. “The State and Contemporary Political Theory, Lessons from Marx, (Ed. Aronowitz, S. ve Bratsis, P.), *Paradigm Lost : State Theory Reconsidered*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002.
- Dinler, D., “Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi”, *Praksis*, Cilt: 9, 2003, s. 17-54
- Eggertson, T., *Economic Behavior and Institutions*, Cambridge University Press Cambridge, 1990.
- Evans, P., Rueschemeyer D. ve Skocpol, T., “On the Road toward a more Adequate Understanding of the State”, (Ed. Evans, P., Rueschemeyer D. ve T. Skocpol, *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 355.
- Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart, Londra, 1971.

- Hall, P., *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France*, Oxford University Press, New York.
- Heper, M., "The State and Interest Groups With Special Reference To Turkey", (Ed. Heper, M.), *Strong State and Economic Interests Groups: The post-1980 Turkish Experience*, Walter de Gruyter, Berlin ve New York, 1991.
- Immergut, E., *The Political Construction of Interests: National Health Insurance Politics in Switzerland, France and Sweden, 1930-1970*, Cambridge University Press, Chicago, 1992.
- Kalaycıoğlu, E., "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", (Ed Kalaycıoğlu, E. and A. Y. Sarıbay), *Türkiye'de Siyasal Hayatın Gelişimi*, Beta, İstanbul, 1988.
- Krasner, S. D. "State Power and the Structure of International Trade", *World Politics*, Cilt 28, 1976, s. 317-347.
- Lane, J. E., *New Institutional Politics: Outcomes and Consequences*, Routledge, Londra, 1999.
- Mardin, Ş. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", (Ed. Engin Akarlı ve Gabriel Ben Dor, *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems*, Boğaziçi Ün. Yay., İstanbul. 1975.
- Migdal, J. S., vd., *State Power and Social Forces; Domination and Transformation in the Third World*, Cambridge University Press, 1994.
- Miliband, R., *The State in Capitalist Society*, Basic Books, New York, 1969.
- North, C. D. "The New Institutional Economics and Third World Development", (Ed. Harriss, J., Hunter, J. ve C. M. Lewis), *The New Institutional Economics and Third World Development*, Routledge, Londra, 1995.
- Ozan, E. D., "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Yaklaşımın Anahatları, *Praksis*, Cilt: 3, 2001
- Özbudun, E. (1994) "State Elites and Democratic Political Culture in Turkey" (Ed. Diamond, L), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynee Rienner: Boulder, CO, 1994.
- Özilhan, T., *TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan'ın 'Felsefe 2002' ve 'Tarih 2002' kaynak kitapları tanıtım toplantısı konuşması*, Swissotel, 6 Mayıs 2003, www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno316.pdf (15 Haziran 2007).
- Özman, A. ve S. Coşar, "Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme", *Doğu-Battı*, Cilt: 16, 2001, s. 21-97.
- Poggi, G. (1978) *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*, Stanford University Press, 1978.
- Pounlantzias, N., *Political Power and Social Classes*, (Çev. Timothy O'Hagen) New Left Books, Londra, 1973.
- Remmer, K., "Theoretical Decay and Theoretical Development, the Resurgence of Institutional Analysis", *World Politics*, Cilt 50, 1997, s. 34-61.
- Savran, S., "Sol Liberalizm", *II. Tez*, Cilt: 2, 1986.
- Sayer, D. "The Critique of Politics and Political Economy", *Sociological Review*, Cilt: 33, Sayı: 2, 1988.

- Skocpol, T., "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", (Ed. Evans, P., Rueschemeyer D., Skocpol, T., *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Skocpol, T., "Political Response to Capitalist Crisis: Neo-Marxist Theories of the State and the Case of the New Deal", *Politics&Society*, Cilt: 10, 1980.
- Skocpol, T., *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*, Harvard University Press, Cambridge, 1992.
- Tachau, F., "Political Leadership in Turkey: Continuity and Change", (Ed. Heper, M. ve A. Evin), *State, Democracy and Military: Turkey in the 1980's*, Walter de Gruyter: Berlin ve New York, 1988, s. 116.
- Thelen K ve S. Steinmo "Historical Institutionalism in Comparative Politics", (Ed. Steinmo, S, veThelen K. L. F, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge Univ. Press, New York, 1992.
- Thelen, K. "Historical Institutionalism in Comparative Politics", *Annual Review of Political Science*, Cilt: 2, 1999.
- World Bank, *The State in a Changing World, World Development Report*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Yalman, G., "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist bir Paradigma mı, Hegemonya Stratejisi mi?: Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa", *Praksis*, Cilt: 5, 2002, s. 7-23.